

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Фінанси»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою — «**ПОДАТКИ ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА**»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін Протокол від
29.08.2023 № 2

Розробник:

доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат економічних наук Парфентій Л.А.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету, кандидат економічних наук, доцент Кравченко О.В.
2. Доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук Петровська С.А.

План лекції

1. Економічна сутність і роль податків у формуванні державних фінансів.
2. Податкова політика та її типи.
3. Принципи формування податкової системи.
4. Класифікація й основні види податків.

Рекомендована література

Нормативна література

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
6. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>.
7. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>.
8. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20>.
9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
10. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Основна

12. Фінанси : навчальний посібник. [Л.В. Лисяк, С.В. Качула, Л.О. Міщенко, Д.А. Міщенко]. Дніпро: ТОВ “Акцент ПП”, 2017. 298 с. URL: http://212.1.86.13/jspui/bitstream/123456789/1970/1/%d0%a4%d1%96%d0%bd%d0%b0%d0%bd%d1%81%d0%b8_%d0%9b%d0%b8%d1%81%d1%8f%d0%ba.pdf.
13. Фінанси : навчальний посібник в 2 частинах. [Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.]. Одеса: Атлант, 2015. Ч.1. 344 с. URL: <http://posek.km.ua/biblioteka/Ф/Фінанси. Частина 1. Баранова В.Г..pdf>.
14. Фінанси : навчальний посібник в 2 частинах. [Баранова В.Г.,

Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.]. Одеса: Атлант, 2015. Ч.2. 309 с. URL: <http://posek.km.ua/biblioteka/Ф/Фінанси. Частина 2. Баранова В.Г..pdf>.

15. Глущенко А.С. Фінанси: навч. посіб. Львів «Магнолія 2006», 2014, 440 с. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=11&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEWje5-Ldu5XpAhWv_CoKHTXwC904ChAWMAB6BAgBEAE&url=http%3A%2F%2Fekhnuir.univer.kharkov.ua%2Fbitstream%2F123456789%2F13888%2F2%2F%25D0%25A4%25D1%2596%25D0%25BD%25D0%25B0%25D0%25BD%25D1%2581%25D0%25B8%2520%2528%25D0%2593%25D0%25BB%25D1%2583%25D1%2589%25D0%25B5%25D0%25BD%25D0%25BA%25D0%25BE%2520%25D0%2590.%25D0%25A1.%2529.pdf&usg=AOvVaw1x8XS6tYKW715Qv4ly1OhA.

Допоміжна

16. Волохова І.С. Місцеві фінанси та перспективи поглиблення фінансової децентралізації в Україні: монографія. Одеса: Атлант, 2014. 462 с.

17. Гаврилук О.В. Тенденції антикризової модернізації інституціональної структури міжнародних фінансів. *Фінанси України*. 2016. №2. С. 7-27.

18. Єльнікова Ю. Сучасна інфраструктура ринку похідних фінансових інструментів. *Вісник Національного банку України*. 2014. №5. С. 67-71.

19. Землячова О.А. Оцінка фінансового стану страховика та шляхи його поліпшення. *Науковий вісник : Фінанси, банки, інвестиції*. 2014. № 2. С. 54-66.

20. Клименко К.В. Напрями реформування фінансової системи України в контексті антикризового регулювання. *Фінанси України*. 2015. №7. С. 75-85.

21. Кудряшов В.П. Механізми фінансування державного бюджету в умовах подолання фіскальних дисбалансів. *Економіка України*. 2016. №7. С. 3-20.

22. Редзюк Є. Вплив фондових ринків розвинутих країн світу і країн, що розвиваються, на міжнародні фінансово-інвестиційні процеси. *Вісник Національного банку України*. 2015. №5. С. 50-56.

23. Редзюк Є.В. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та підписання директив ЄС: можливі ризики для вітчизняного ринку цінних паперів. *Фінанси України*. 2015. №1. С. 98-110.

24. Сідельникова Л.П. Ефективність податкових джерел формування бюджетних ресурсів держави. *Фінанси України*. 2015. №9. С. 45-60.

25. Шиндирук І.П., Соколова Е.В. Ринок фінансових послуг: підручник. К.: Кондор, 2013. 410 с.

26. Щербань О.Д. Джерела забезпечення фінансової надійності страховика. *Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право*. 2015. № 3 (80). – С. 222-230.

Інформаційні ресурси

27. <https://www.nau.ua> – Інформаційно-пошукова правова система "Нормативні акти України (НАУ)".

28. <https://www.nfp.gov.ua> – Офіційний сайт Національної комісії, що

здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

29. <https://www.nssmc.gov.ua> – Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України.

30. <https://bank.gov.ua> – Офіційний сайт Національного банку України.

31. <https://www.kmu.gov.ua> – Урядовий портал.

32. <https://rada.gov.ua> – Офіційний веб-портал Верховної Ради України.

33. <http://www.mon.gov.ua> – Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України.

1. Економічна сутність і роль податків у формуванні державних фінансів

Для існування держави необхідні величезні фінансові ресурси, які акумулюються у бюджетних і позабюджетних державних централізованих фондах, переважно завдяки функціонуванню податкової системи. Економічні відносини, пов'язані з податками, тією чи іншою мірою зачіпають усе населення країни, тому основні теоретичні і практичні аспекти побудови податкової системи цікавлять не тільки спеціалістів (економістів, юристів, керівників усіх рівнів, підприємців), але й звичайних громадян.

Податки є важливою ланкою фінансових відносин у суспільстві, і як форма фінансових відносин виникають одночасно з появою держави та розвитком товарно-грошових відносин.

Характеристику податку слід розглядати в таких аспектах.

1. **Економічна сутність податків** виявляється в економічних відносинах, які виникають між державою і юридичними та фізичними особами з приводу примусового відчуження нею частини новоствореної вартості в грошовій формі, її вилучення, формування фонду фінансових ресурсів держави для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

2. Конкретними **формами прояву** категорії податку є види податкових платежів, які встановлюються законодавчими органами влади.

3. З **організаційно-правової сторони** податок – це обов'язковий платіж, який надходить у бюджетний фонд у визначених законом розмірах і встановлені строки.

Податки – це обов'язкові платежі, що їх встановлює держава для юридичних і фізичних осіб з метою формування централізованих фінансових ресурсів, які забезпечують фінансування державних витрат.

Характерними ознаками податків є:

- **обов'язковість платежу** – за порушення встановленого терміну сплати, розміру платежу чи ухиляння від сплати передбачається відповідальність;

- **перехід права власності** – при сплаті податку частина коштів із власності підприємств чи громадян переходить у власність держави;

- **індивідуальна безоплатність** – держава не бере на себе зобов'язання надати кожному окремому платникові певний еквівалент його платежу;

- **регулярність сплати** – податки є регулярними платежами, що перераховуються до бюджету згідно встановленого державою порядку.

Суспільне призначення податків виявляється у функціях, які вони виконують.

Фіскальна функція

Вона полягає в мобілізації коштів у розпорядження держави та формуванні централізованих фінансових ресурсів для виконання державних функцій. Вона реалізується через розподіл частини ВВП.

Відбувається вилучення частини доходів підприємств і громадян для утримання державного апарату, оборони держави, і тієї частини невиробничої сфери, що немає власних джерел доходів – наука, театри, музеї, навчальні заклади тощо.

Регулююча функція

Реалізується через вплив податків на різні сторони діяльності суб'єктів господарювання:

- регулювання ринкових, товарно-грошових відносин полягає у розробці законів, нормативних актів;
- регулювання розвитку суспільного виробництва в умовах коли діє закон вартості.

Маневруючи податковими ставками, пільгами і штрафами, змінюючи умови оподаткування, держава створює умови для прискореного розвитку одних галузей виробництва, сприяє вирішенню актуальних для суспільства проблем.

Стимулююча функція

За допомогою податків, пільг і санкцій держава стимулює технічний прогрес, збільшення числа робочих місць, капітальні вкладення у розширення виробництва.

Перерозподільна функція

За допомогою податків перерозподіляється частина прибутку підприємств та підприємців, доходи громадян, направляючись на розвиток виробничої і соціальної інфраструктури та інші галузі національного господарства.

Справляння податків ґрунтується на виділенні таких *елементів системи оподаткування*.

Суб'єкт оподаткування (платник податків) – фізична чи юридична особа, на яку законом покладено обов'язок платити податок.

Об'єкт оподаткування – явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок, тобто те, що обкладається податком (дохід, майно).

Одиниця оподаткування – одиниця виміру об'єкта.

Джерело сплати податку – надходження суб'єкта (прибуток, заробітна плата, відсоток, рента), з якого сплачується податок. За деякими податками об'єкт і джерело збігаються.

База оподаткування – законодавчо закріплена частина доходів чи майна платника податків (за вирахуванням пільг), яка враховується при розрахунку суми податку, тобто сума, з якої стягується податок.

Ставка податку – розмір податку на одиницю обкладання; якщо виражена у відсотках, то називається квота.

Існують *два підходи до встановлення податкових ставок*:

- за **універсального** встановлюється єдина для всіх платників ставка,
- за **диференційованого** – кілька.

Диференціація ставок може відбуватися у двох напрямках:

- а) перший – у розрізі *платників*, коли для більшості платників виділяється основна ставка, а також знижені й підвищені ставки для окремих платників;
- б) другий – у розрізі *різних характеристик і оцінок об'єкта* оподаткування.

За **способом побудови** ставки податку поділяються:

- **тверді ставки** встановлюються у грошовому вимірі на одиницю оподаткування в натуральному обчисленні;
- **процентні ставки** встановлюються щодо об'єкта оподаткування, який має грошовий вимір.

Процентні ставки можуть бути:

- а) *пропорційні* – це єдині ставки, що не залежать від розміру об'єкта оподаткування;
- б) *прогресивні* – це такі ставки, розмір яких зростає в міру збільшення обсягів об'єкта оподаткування. ;
- в) *регресивні* – при збільшенні об'єкта оподаткування зменшується ставка податку;
- г) *змішані*.

Гранична ставка – визначається максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком.

Податкова квота – частка податку в доході платника. Вона характеризує рівень оподаткування і може бути як в абсолютному, так і у відносному вимірах.

Сфера дії податку – сукупність носіїв податку, на яких у кінцевому підсумку лягає його тягар.

Податковий оклад – сума податку, що сплачується суб'єктом з одного об'єкта.

Податковий період – термін, протягом якого завершується процес формування податкової бази, остаточно визначається розмір податкового зобов'язання.

Податкова пільга – законодавчо закріплений перелік умов, за наявності яких платник податку зменшує податкові зобов'язання (податкова соціальна пільга, знижки, відрахування та ін.).

Податкова пільга – звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору; сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав.

Податкова пільга надається шляхом:

- а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до

нарахування податку та збору;

- б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;
- в) встановлення зниженої ставки податку та збору;
- г) звільнення від сплати податку та збору.

Крива Лаффера відображає об'єктивну залежність між величиною податкової ставки і зростанням надходжень до бюджету. Із підвищенням ставки податку доходи держави за рахунок податків спочатку збільшуються, та коли податкова ставка перевищує певну межу, доходи від податкових надходжень починають скорочуватися (рис. 1).

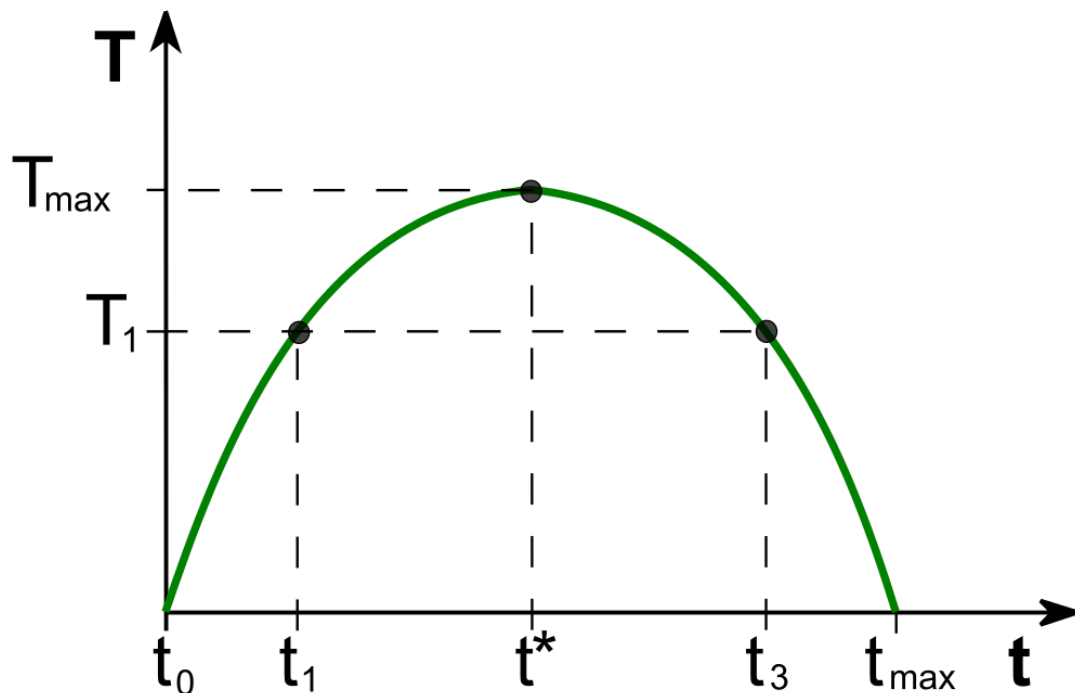

Рисунок 1 – Крива Лаффера

Відмінні риси податку від інших обов'язкових платежів:

- справляється на умовах безповоротності (повернення податку можливе тільки в разі його переплати або тоді, коли законодавством передбачені пільги щодо цього податку);
- має односторонній характер встановлення (оскільки податок сплачується з метою покриття суспільних потреб, які в основному відокремлені від індивідуальних потреб конкретного платника, то він є індивідуально безповоротним. Сплата податку не породжує зустрічного зобов'язання держави вчиняти будь-які дії на користь конкретного платника);
- може бути сплачений лише до бюджету, а не до іншого грошового централізованого або децентралізованого фонду;
- не має цільового призначення;
- є виключно атрибутом держави і ґрунтується на актах вищої юридичної сили.

2. Податкова політика та її типи

Історія розвитку оподаткування свідчить, що податки можуть бути не тільки джерелом поповнення бюджетів, але й інструментом регулювання тих чи інших соціально-економічних процесів. Наприклад, уряди країн можуть використовувати податкову систему для перерозподілу доходів між членами суспільства, стимулювати деякі види діяльності. Свідоме використання податків для досягнення певних цілей відбувається в межах податкової політики.

Податкову політику розглядають у широкому і вузькому аспектах. У *широкому* вона охоплює питання формування державних доходів за рахунок постійних і тимчасових джерел (податків і позик відповідно). Оскільки держава не може встановлювати занадто високий рівень оподаткування через протидію суспільства, вона вимушена використовувати державні позики для покриття своїх витрат. Однозначно оцінювати політику широкого використання позик не можна. Все залежить від конкретної ситуації, але у будь-якому випадку позики необхідно повертати, а це можливо лише за рахунок додаткових надходжень податків. Таким чином, державні позики - це не що інше, як відкладені на майбутнє податки.

У *вузькому* аспекті податкова політика охоплює діяльність держави тільки у сфері оподаткування — встановлення видів податків, платників, об'єктів, ставок, пільг, строків і механізму зарахувань до бюджету.

Податкова політика визначає суть і роль системи оподаткування та належить до виняткових повноважень держави.

Податкова політика — це діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави.

Формуючи свою податкову політику, держава шляхом збільшення або скорочення державної маси податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики.

Податкова політика проводиться, виходячи з певних *принципів*, що відображають її завдання, основними з яких є:

- соціальна справедливість;
- рівнонапруженість;
- економічна ефективність;

- стабільність;
- гнучкість.

Податкова політика направлена на вирішення завдань, які стоять перед суспільством і серед яких виділяють довгострокові і короткострокові.

Перед урядами розвинених країн стоять такі **довгострокові цілі**: економічне зростання, максимальний рівень зайнятості і добробуту населення.

Короткостроковими цілями стосовно податкової політики можуть бути поповнення державного бюджету, його збалансованість на тому чи іншому рівні щодо ВВП, стимулювання інвестиційної діяльності.

Податкова політика не має самостійного характеру, оскільки податки, як інструмент впливу на економіку використовуються у комплексі з іншими методами регулювання.

Вплив податків на макроекономічні процеси можна розглядати тільки крізь призму фіскальної політики держави, яка передбачає збільшення чи зменшення доходів бюджету (податків) чи витрат для досягнення певної мети. Можуть використовуватися комбінації зазначених заходів: зниження податків при зменшенні витрат і навпаки.

Фіскальна політика як засіб макроекономічного регулювання, широко використовується в усіх економічно розвинених країнах, але найбільшого значення їй надають у США, де бюджетно-податкові проблеми знаходяться у центрі політичної боротьби республіканців і демократів.

Податкова політика направлена на вирішення завдань, які стоять перед суспільством і серед яких виділяють довгострокові і короткострокові. Перед урядами розвинених країн стоять такі довгострокові цілі: економічне зростання, максимальний рівень зайнятості і добробуту населення. Короткостроковими цілями стосовно податкової політики можуть бути поповнення державного бюджету, його збалансованість на тому чи іншому рівні щодо ВВП, стимулювання інвестиційної діяльності.

Якщо податкову політику не відривати від фіскальної, можна виокремити такі типи бюджетно-податкової політики:

- дискреційну фіскальну;
- недискреційну, або політику «вмонтованих стабілізаторів».

Дискреційною політикою називають тоді, коли парламент і уряд свідомо вносять зміни до податкової системи і видатки бюджету з метою впливу на реальний ВВП, зайнятість, інфляцію. Таким чином, при проведенні дискреційної політики зміни у податковій системі залежать від рішень уряду.

Дискреційна політика може бути стимулюючою і стримуючою. Вважається, що стимулюючу політику доцільно проводити при економічному спаді. У сфері податків вона передбачає зменшення податкових вилучень з доходів громадян задля збільшення сукупного попиту. Наприклад, якщо внаслідок зменшення податкових ставок або введення додаткових пільг у оподаткуванні особистих доходів громадяни почнуть сплачувати податки на загальну суму менше 10 млрд.

грн., то це означає, що їхні доходи зростуть на таку саму суму. Чи збільшиться при цьому сукупний попит на 10 млрд. грн.? Це відбудеться лише, якщо всі гроші будуть використані на споживання. Однак відомо, що частину коштів громадяни заощаджують.

Таким чином, на споживання піде лише не зекономлена частина доходу. У теорії і практиці бюджетно-податкової політики часто використовують дві важливі категорії - «гранична схильність до споживання» і «гранична схильність до заощаджень». Перша характеризує частку додаткового доходу, яку громадяни витрачають на споживання, друга - частку заощаджень в доходах. Якщо гранична схильність до споживання складає 0,75, то з 10 млрд. грн. на споживання підуть 7,5 млрд. грн., і на таку саму суму зросте сукупний попит, а 2,5 млрд. грн. будуть відкладені як заощадження. Збільшення попиту повинно стимулювати зростання ВВП і зайнятість. Сукупний попит можна підвищити шляхом не тільки зміни податків, а й збільшення видатків бюджету.

Стримуюча бюджетно-податкова політика доцільна тоді, коли економіка знаходиться у стані надмірного підйому і попит перевищує пропозицію. У такому випадку виникає інфляція попиту і з'являється необхідність обмеження споживчих витрат населення. Це можна зробити, або зменшуючи видатки бюджету, або збільшуючи податкові вилучення шляхом підвищення ставок оподаткування або раціоналізації податкових пільг.

Виникає питання: які методи регулювання більш доцільні: шляхом зміни податків або видатків бюджету? Вчені-економісти відповідають на нього по-різному, залежно від того, як вони ставляться до втручання уряду в економіку. Деякі вчені вважають, що роль держави в регулюванні економічних процесів повинна бути мінімальною, тому і частка ВВП, яка перерозподіляється через державний бюджет, не може бути значною. Виходячи з таких посилянь, вони пропонують збільшувати сукупний попит у період спаду шляхом зменшення податків і знижувати його в роки надмірного економічного зростання шляхом зменшення державних витрат. Інші економісти вважають, що ринковий механізм не в змозі справитися з циклічними коливаннями кон'юнктури, тому держава повинна активно втручатися в економічні процеси, для чого допускається перерозподіл досить високої частки ВВП через бюджет. Вони рекомендують у період економічного спаду розширювати попит за рахунок збільшення бюджетних видатків, а у періоди підйому - збільшувати податки.

Недискреційна бюджетно-податкова політика, або політика «вмонтованих стабілізаторів», базується на теоретичному припущенні, що податкова система сама по собі має здатність автоматично впливати на економічний цикл, оскільки навіть без її зміни податкові вилучення збільшуються при зростанні ВВП і зменшуються при його спаді, тобто має місце стабілізуючий ефект. Він є найбільш високим при прогресивній податковій системі, яка передбачає підвищення податкових вилучень при збільшенні доходів. Слід зазначити, що «вмонтовані стабілізатори» здатні лише послабити циклічні

коливання; для серйозних змін у кон'юктурі нерідко потрібна саме дискреційна політика.

3. Принципи формування податкової системи

Науковий підхід до побудови раціональної системи оподаткування передбачає, по-перше, *системність*, по-друге, *встановлення основоположної бази* цієї системи і, по-третє, *формування правової бази*, спрямованої на втілення в життя основних податкових принципів.

Вимога системності полягає в тому, що всі податки повинні бути взаємопов'язані між собою, органічно доповнювати один одного, не вступати у протиріччя із системою оподаткування загалом і з окремими її елементами.

Основоположною базою побудови податкової системи є обсяг бюджетних видатків. *Податки* – не самоціль, а засіб для виконання державою своїх функцій, тому з цих позицій вони є похідними від державних витрат.

Податкова система – продукт **податкового законодавства**. Вона створюється в результаті прийняття ряду законодавчих актів, що закріплюють як певні принципи положення, так і види податків, порядок обчислення і стягування кожного з них, обов'язковий для усіх суб'єктів оподаткування.

Податкова система – це сукупність установлених у країні податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і державних цільових фондів; принципів, форм і методів їх установлення, зміни чи скасування; дій, які забезпечують їх сплату, контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Нині система оподаткування в Україні визначається Податковим кодексом. У ньому визначаються основи та принципи формування системи оподаткування, встановлено перелік загальнодержавних та місцевих податків, зборів та інших обов'язкових платежів, а також визначено права та обов'язки платників податків.

Податкова система України передбачає реалізацію наступних **принципів**:

- **загальність оподаткування** – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені Кодексом, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з положеннями Податкового Кодексу;

- **рівність усіх платників перед законом**, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

- **невідворотність** настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства;

- **презумпція правомірності рішень платника податку** в разі, якщо норма

закону чи іншого нормативно-правового акту або норми різних законів чи нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

- **фіскальна достатність** – встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

- **соціальна справедливість** – установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

- **економічність оподаткування** – установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

- **нейтральність оподаткування** – установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків;

- **стабільність** – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року;

- **рівномірність та зручність сплати** – установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками;

- **єдиний підхід** до встановлення податків та зборів – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

Податкова робота є основою організації справляння податків і являє собою діяльність платників і податкової служби щодо внесення податків до бюджету і контролю за платежами.

Вона включає такі **елементи**: *правове регламентування встановлення і справляння податків, облік платників і надходжень податків, порядок та форми розрахунків із бюджетом.*

Податкова робота ґрунтується на встановленні функцій і прав платників і податкової служби, пов'язаних зі своєчасністю і правильністю розрахунків із бюджетом.

На платників покладаються функції обчислення і сплати податків, а на податкову службу – обліку платників і надходжень податків, здійснення нарахувань окремих видів податків (наприклад, земельного) і проведення контролю за дотриманням податкового законодавства.

Основою податкової роботи є *податкове законодавство*. Воно може бути прямої дії, а може передбачати тільки основи оподаткування – тоді додатково розробляються відповідні інструкції, в яких конкретизується механізм оподаткування.

4. Класифікація й основні види податків

Податки можна класифікувати за різними ознаками.

Здавна за методом встановлення податків їх почали поділяти на *прямі і непрямі*. Критерієм такого розподілу була теоретична можливість перекладання податків на споживача товарів.

Кінцевим платником *прямих податків* стає той, хто одержує дохід, володіє майном, а кінцевим платником *непрямих податків* - споживач товару, на якого податок перекладається шляхом надбавки до ціни. Прямі податки встановлюються безпосередньо на дохід або майно платника податків, а непрямі - вводять до ціни товарів (робіт, послуг). Непрямі податки називають податками на споживання.

Критерій перекладання податку на споживача для визнання його прямим чи непрямим згодом був визнаний неточним, оскільки за певних умов прямі податки також можуть бути перекладеними на споживачів продукції чи послуг через механізм зростання цін, а тягар непрямих податків, навпаки, не завжди повністю перекладається на споживача, якщо попит на реалізовані товари виявляється досить еластичним, і обсяг реалізації зменшується при підвищенні ціни. Тому для поділу податків на прямі і непрямі перестали використовувати критерій перекладання.

Прямі податки встановлюються безпосередньо для платників; їхній розмір залежить від масштабів об'єкта оподаткування. Прямі податки сприяють такому розподілу податкового тягара, за якого більше платять ті члени суспільства, що мають вищі доходи. Такий принцип оподаткування більшість економістів вважає більш справедливим. Водночас, форма прямого оподаткування вимагає досить складного механізму стягування податків; виникають проблеми обліку об'єктів оподаткування і ухилення від сплати. Тому, незважаючи на справедливість прямих податків, податкова система не може обмежитися тільки ними.

Прямі податки поділяють на дві підгрупи:

а) *особисті податки* — це податки, які встановлюються персонально для конкретного платника і залежать від його доходів (податок на прибуток);

б) *реальні податки* — це податки, які передбачають оподаткування майна, виходячи із зовнішніх ознак; платниками виступають власники цього майна незалежно від їх доходів (податок на землю, податок з власників транспортних засобів, майнові податки).

Оскільки *непрямі податки* вводять до ціни товарів і послуг, їхній розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів. Їх основний недолік, через який вони постійно зазнають критики, - їхній регресивний характер або обернено пропорційна залежність від платоспроможності споживачів. Внаслідок цієї властивості непряме обкладання товарів масового споживання важким

тягарем лягає на населення з низькими доходами, оскільки велика частина його доходів витрачається на придбання продуктів харчування та інших товарів першої необхідності.

До **непрямих податків** відносять:

а) **податок на додану вартість** за своєю економічною сутністю є універсальним акцизом. Суб'єктами податку є юридичні та фізичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю у сфері виробництва, торгівлі та послуг. Фактично платником ПДВ є споживач незалежно від того, чи це юридична, чи фізична особа;

б) **специфічні акцизи**, які є найактивнішими інструментами державного регулювання кількісних параметрів споживання певного переліку товарів. Специфічні акцизи в більшості країн мають назву «**акцизного збору**». Вони включаються в ціну товару й оплачуються покупцями, виробниками або імпортерами товарів. Податок нараховується один раз на точно визначеному законом етапі руху товару від виробництва до споживання;

в) **мито** – це непрямий податок, що справляється з товарів (предметів), що переміщуються через митний кордон, тобто ввозяться, вивозяться або слідуєть транзитом, і який включається в ціну товарів і сплачується за рахунок кінцевого споживача.

Основою установлення виду мита є напрям руху товарів, на підставі якого розрізняють **ввізне, вивізне і транзитне мито**.

Зважаючи на те, що структура споживання різних верств населення значно відрізняється, принцип справедливого оподаткування може бути реалізований через диференційований підхід до встановлення непрямих податків на окремі товари, роботи чи послуги. Але в цьому випадку також існують певні обмеження. Встановлення більш високих податків тільки на товари не першої необхідності і розкоші звужує сферу непрямого оподаткування і скорочує надходження доходів до бюджету. І, навпаки, навіть невисокий рівень непрямого оподаткування товарів повсякденного користування забезпечує державі стабільні і значні доходи.

Незважаючи на критику з боку багатьох економістів, непрямі податки досить широко використовуються в усьому світі. Це відбувається через те, що при відносно простому механізмі стягування (від них важко ухилитися) вони забезпечують стійкі надходження до бюджету поза прямою залежністю від динаміки доходів. Крім того, психологічно вони легше сприймаються, ніж прямі, тому що платяться непомітно для споживачів, немає безпосереднього зв'язку між сплатою податку й усвідомленням цього.

Використання прямих і непрямих податків - характерна риса податкових систем сучасних держав. Їх оптимальна структура може значною мірою сприяти розв'язанню глибоких протиріч, притаманних цільовим установкам податкової системи. Відмінність полягає у їхньому співвідношенні.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на

три групи:

1) **податки на доходи** стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємств;

2) **податки на споживання** сплачуються не під час отримання доходів, а при їх використанні. Вони справляються у формі непрямих податків;

3) **податки на майно** встановлюються щодо рухомого чи нерухомого майна. На відміну від податків на споживання, які сплачуються тільки один раз – при купівлі, податки на майно стягуються постійно, доки майно перебуває у власності.

Залежно від **рівня державних структур**, які встановлюють податки, вони поділяються на:

1) **загальнодержавні податки** – встановлюють вищі органи влади. Їх стягнення є обов'язковим на всій території країни, незалежно від того, до якого бюджету (державного чи місцевого) вони зараховуються;

2) **місцеві податки** – встановлюються місцевими органами влади та управління.

До **загальнодержавних податків** належать:

1. податок на прибуток підприємств;
2. податок на доходи фізичних осіб;
3. податок на додану вартість;
4. акцизний податок;
5. екологічний податок;
6. рентна плата;
7. мито.

До **місцевих податків та зборів** належать:

- 1) податок на майно;
- 2) єдиний податок;
- 3) збір за місця для паркування транспортних засобів;
- 4) туристичний збір.

За **способом утримання податків** розрізняють:

1) **біля джерела отримання доходу** – використовується в процесі стягнення податків і зборів із заробітної плати і доходів громадян від здійснення трудових обов'язків;

2) **на підставі декларації** – передбачає надання платниками даних про фактичні розміри об'єкта оподаткування. При цьому існують значні можливості для ухилення від сплати податків;

3) **на підставі платіжного повідомлення** – здійснюється лише у випадках, коли платник має сплатити суму нарахованих йому відповідними органами податків. В окремих випадках платник надає цим органам декларацію про фактичні чи прогнозовані розміри об'єкта оподаткування.

За **методом справляння** податки бувають:

1) **розкладні податки** – це історична форма справляння податків. Вона відповідала низькій податковій техніці. Механізм оподаткування був наступним: спочатку уряд визначав загальну суму податкових надходжень, яка необхідна була для фінансового забезпечення функціонування держави, потім ця сума розподілялась між адміністративними одиницями залежно від обраного масштабу. Пізніше уряд адміністративної одиниці доводив до кожного платника відповідну суму нарахованого податку;

2) за **квотарних (окладних) податків** для кожного платника нарахована до сплати сума податку визначається залежно від обсягу податкової бази, або об'єкта оподаткування, і ставок (квот) податку.

За суб'єктами оподатковування податки розрізняють:

а) **з юридичних осіб;**

б) **з фізичних осіб;**

в) **змішані** (і з юридичних, і з фізичних осіб).

Податок на додану вартість належить до непрямих податків і є видом універсального акцизу, який встановлюється за єдиною ставкою до всього обороту. Він сплачується до державного бюджету на кожному етапі виробництва продукції товарів, виконання робіт, надання послуг, за умов імпорту товарів до або під час митного оформлення. Така роль ПДВ визначається тим, що йому властива висока еластичність: зміна кон'юнктури ринку і рівня цін має незначний вплив на податкову базу, оскільки ПДВ встановлюється у вигляді відсоткової надбавки до цін.

Платниками податку є всі юридичні і фізичні особи, які здійснюють від свого імені виробничу чи іншу підприємницьку діяльність на території України.

Акцизний збір також належить до непрямих податків і встановлюється на високорентабельні та монопольні товари (продукцію) і включається до ціни цих товарів, робіт, послуг. Ставки та перелік товарів (послуг), на які поширюється акцизний збір, встановлюються Верховною Радою України.

Платниками акцизного збору є національні виробники підакцизних товарів та суб'єктів, що імпортують чи реалізують ці товари.

Об'єктом оподаткування є оборот з реалізації підакцизних товарів, а для імпортованих – їхня митна вартість.

Ставки акцизного збору встановлюються у відсотках та твердих розмірах.

Мито є непрямим податком, що стягується з товарів, які переміщуються через митний кордон країни.

Платниками мита є декларанти товарів, які переміщуються через кордон.

Об'єктом оподаткування є митна вартість товарів або їхня кількісна оцінка, що залежить від виду встановлених ставок. Ставки мита встановлюються у відсотках до митної вартості або у грошовому вимірі у євро на одиницю товару чи певну одиницю його характеристики.

Відсоткові ставки мита встановлено на трьох рівнях: повні, пільгові, преференційні. Їх застосування залежить від того, який митний режим

установлено в Україні для тієї чи іншої країни походження товарів.

Порядок обчислення і сплати. Обчислення мита проводиться за встановленими ставками за товарними групами. Сплата проводиться декларантом і є підставою для випуску товарів з митниці.

Податок на прибуток підприємства належить до прямих податків.

Платниками податку на прибуток є юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, а також бюджетні організації в частині комерційної діяльності.

Ставка податку на прибуток – 18%.

Об'єктом оподаткування є прибуток (з відповідними корективами), який визначається як різниця між доходами і витратами.

Порядок обчислення і сплати. Податок сплачується щоквартально, виходячи з фактичного прибутку, встановленого на основі бухгалтерського і податкового обліку.

Податок на доходи фізичних осіб є видом особистого прибуткового оподаткування.

Платниками податку є фізичні особи незалежно від віку, громадянства та інших ознак, які мають самостійне джерело доходів.

Об'єктом оподаткування резидента є загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід; доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання); іноземні доходи - доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування нерезидента є загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні; доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Для різних видів доходу *ставки податку з доходів фізичних осіб* становлять 18%, 5%, 0%.

Порядок обчислення і сплати залежить від виду доходів.